

Døvtum og sortstjernet - en diskussion af termen og begrebet dvandvasammensætning

Gudiksen, Asgerd

Published in:

MUDS - Møderne om Udforskningen af Dansk Sprog

Publication date:

2019

Document version

Også kaldet Forlagets PDF

Citation for published version (APA):

Gudiksen, A. (2019). Døvtum og sortstjernet - en diskussion af termen og begrebet dvandvasammensætning. *MUDS - Møderne om Udforskningen af Dansk Sprog*, 17, 293-305.
https://projekter.au.dk/fileadmin/projekter/Muds.dk/rapporter/Muds_17.pdf

- Hoey, Elliott M. & Kobin H. Kendrick (2018) Annette M.B. de Groot & Peter Hagoort (red.) *Conversation Analysis. Research methods in psycholinguistics. A practical guide*. Hoboken, NJ: Wiley-Blackwell:151-173.
- Jefferson, Gail (2004) Glossary of transcript symbols with an introduction. *Conversation analysis. Studies from the first generation*. G.H. Lerner (udg.) Amsterdam: Jeffersons:13-31.
- Jørgensen, Henrik (2001) Nogle bemærkninger om aspekt i dansk. Carsten Madsen (red.) *Jeget og ordene*. Randers: Klim:115-137.
- Kahr, Christine (2013) *On the Danish imperfective construction: the case of stå og V*. Upubliceret emneopgave, Aarhus Universitet.
- Kjeldahl, Anne (2010) *The syntax of quirky verbal morphology*. PhD-afhandling, Aarhus Universitet.
- MacWhinney, Brian & Johannes Wagner (2010) Transcribing, searching and data sharing. The CLAN software and the TalkBank data repository. *Gesprächsforschung* 11:154-173.
- Mikkelsen, Nicholas Hedegaard (2010) Betydningsforskelle ved brug af helsætning efter fordi. Inger Schoonderbek Hansen & Peter Widell (red.) *13. Møde om Udforskningen af Dansk Sprog 14.-15. oktober 2010*. Århus: Aarhus Universitet:213-224.
- Mondada, Lorenza (2013) The conversation analytic approach to data collection. Jack Sidnell & Tanya Stivers (red.). *The handbook of Conversation Analysis*. Oxford: Wiley-Blackwell:32-56.
- Nielsen, Peter Juul (2010). Samstemmighed som syntagmedanner – om begrebet kongruens. *NyS – Nydanske Sprogstudier* 38:69-106
- Nielsen, Peter Juul (2011) *Kongruenskonstruktion i dansk*. Oslo: Novus Forlag
- Steensig, Jakob, Karen Kiil Brøcker, Caroline Grønkjær, Magnus Glenvad Tind Hamann, Rasmus Puggaard Hansen, Maria Jørgensen, Mathias Høyer Kragelund, Nicholas Hedegaard Mikkelsen, Tina Mølgaard, Henriette Folkmann Pedersen, Søren Sandager Sørensen & Emilie Tholstrup (2013) The DanTIN project. Creating a platform for describing the grammar of Danish talk-in-interaction. Jan Heegård Petersen & Peter Juel Henriksen (red.). *New perspectives on speech in action. Proceedings of the 2nd SJUSK conference on contemporary speech habits*. Frederiksberg: Samfundslitteratur Press:195-225.
- Tholstrup, Emilie (2014) ”Ej hvor fint”. En undersøgelse af den danske interjektion ej. *Skrifter om Samtalegrammatik* 1(3).

Døvstum og sortstjernet – en diskussion af termen og begrebet dvandvasammensætning

Asgerd Gudiksen
Københavns Universitet

1. Indledning

Døvstum og *sortstjernet* er eksempler på det som i dansk ord-dannelseslitteratur traditionelt kaldes dvandvasammensætninger. Med en hurtig, foreløbig definition kan vi sige at det er sammensætninger hvor begge led er semantisk ligestillede eller sideordnede: *en døvstum mand* er en mand der er både døv og stum, *en sortstjernet ko* er både *sort* og *stjernet*. *sortstjernet* virker forhåbentlig lidt mystisk, for jeg har sat det i overskriften som blikfang. Det er nu ikke mystisk, men er et eksempel på en type betegnelser for husdyrs lød og aftegn, der tidligere har været brugt dialektalt. *Sortstjernet* er sammensat af adjektiverne *sort* og *stjernet*, og *stjernet* er igen en afledning af *stjern* ’lille hvid plet i panden’. *En sortstjernet ko* er med andre ord en *sort ko* med en hvid plet i panden. *sortstjernet* står i modsætning til *sortpletlet* der betyder ’som har sorte pletter’, og hvis førsteled *sort* specificerer andetleddet.

Et andet ordpar der viser forskellen mellem en dvandvasammensætning og en determinativsammensætning, er *rød-hvid* og *rødbrun*. Ved hjælp af Google og *KorpusDK* finder man fx følgende citater:

Ser man i dag rød-hvide flag med en karakteristisk tværdelt kugle gå til tops og pryde statslige bygninger, er det ikke en ny udgave af Dannebrog, men i stedet det grønlandske flag, Erfalasorput.

(DR nyheder, Google)

Ostene er en Dansk Mester og en Danablu med rødhvide radiser. (KorpusDK)

overfor:

Lidt henne hopper et rødbrunt egernt tværs over vejen og forsvinder op ad en fyrrestamme.
(KorpusDK)

Der er imidlertid sammensætninger der er tvetydige og mere vanskelige at have med at gøre. Det gælder de fleste af de substantiviske sammensætninger der er omtalt under betegnelsen dvandvasammensætninger, som fx *digterpræst*. Vanskeligheden udspringer bl.a. af at der hverken er noget morfologisk eller prosodisk der markerer relationen mellem leddene. Undertiden antyder en bindestreg at leddene skal tolkes som betydningsmæssigt sidestillede, således som retskrivningsreglerne i øvrigt foreskriver (jf. *Retskrivningsordbogen* § 57, 5). Det er dog ikke et pålideligt kriterium, for langt fra alle følger denne praksis, jf. radiseeksemplet ovenfor eller eksempler i *Ordbog over det danske Sprog* under *rødhvid*. Heller ikke *Retskrivningsordbogen* er helt konsekvent. Nogle etablerede sammensætninger som fx *døvtum* er uden bindestreg. Jeg har heller ikke tilstræbt konsekvens i min brug af bindestreg, men gengiver eksemplerne som de kilder ordene er hentet fra.

Da jeg for godt 20 år siden lavede en undersøgelse af typen *sortstjernet* (Gudiksen 1996), brugte jeg med dansk tradition i ryggen termen dvandvasammensætning uden nærmere refleksion. Senere hen er jeg blevet opmærksom på at kategorien indeholder ret forskelligartede dannelser, og at afgrænsningen og opdelingen af kategorien er omdiskuteret. Det viste sig bl.a. at dvandvasammensætning bruges i en bredere betydning i danske standardværker som Hansen 1967 og Hansen & Heltoft 2011 end hos Bauer 1991. Dvandvasammensætning i dansk tradition dækker nemlig fænomener der er opdelt i to kategorier hos Bauer: ”appositional compound” og ”dvandva compound”. *døvtum* er fx ofte anført som eksempel på en dvandvasammensætning, mens *deaf-mute* er kategoriseret som ”appositional compound” hos Bauer 1991:210. Endelig blev jeg opmærksom på at ”kopulativ samansättning” synes at være den gængse term i svensk, en term der også kan genfindes uden for Skandinavien (jf. Fleischer 1982, Bauer 1978:67).

Baggrunden for min artikel er at jeg for nogle år siden var fagfællebedømmer på en artikel af Hans Götzche (2014), hvor han fremsatte nogle kontroversielle tolkninger uden at det altid var helt klart hvad den traditionelle opfattelse var, og hvad der var nyt. I slutningen af artiklen vender jeg tilbage til Götzche 2014, men først vil jeg give den oversigt over hvordan dannelser som *døvtum* og *digterpræst* er beskrevet i skandinaviske standardværker, som jeg oprindeligt lavede til mig selv i forbindelse med fagfællebedømmelsen. Undervejs vil jeg også inddrage enkelte ikke-skandinaviske standardværker i diskussionen.

De kilder jeg har undersøgt, er de tre nyere store grammatikker over de skandinaviske sprog, *Grammatik over det Danske Sprog* (Hansen & Heltoft 2011), *Norsk Referencegrammatik* (Faarlund m.fl. 1997) og *Svenska Akademiens grammatik* (Teleman m.fl. 1999, herefter SAG), desuden en række lærebøger o.l. (Diderichsen 1962, Malmgren 1994, Mikkelsen 1894, Söderberg 1968, Teleman 1970, Thorell 1981) og endelig Aage Hansens *Moderne Dansk* (1967), der indeholder et ret stort eksempelmateriale med både veletablerede dannelser og dannelser der repræsenterer individuel, kreativ sprogbrug. Aage Hansen havde nemlig som redaktør på *Ordbog over det Danske Sprog* let adgang til ordbogens samlinger – noget der ikke var uvæsentligt før de elektroniske tekstkorpora kom frem. Det skal præciseres at Aage Hansens mange eksempler stadig er af interesse, eftersom dvandvasammensætninger ikke kan indsamles ved generelle søgninger i et korpus.

Når man gennemser en række beskrivelser af orddannelsestypen, er det slående at mange eksempler er gengangere, bl.a. *døvtum*, der også genfindes i engelsk og tysk. Det kan i nogle tilfælde være fordi den ene sprogforsker henter eksempler fra den anden, men er formentlig også udtryk for at orddannelsesmønstrene ikke er ret produktive. Eksemplerne i artiklen er hentet fra orddannelseslitteraturen bortset fra eksempler på typen *sortstjernet*, der stammer fra min egen undersøgelse (Gudiksen 1996), og enkelte eksempler fra søgninger i *KorpusDK* og Google på enkeltord.

Mit udgangspunkt er alle de typer af sammensætninger der er blevet beskrevet under overskriften ”dvandvasammensætning”

eller ”kopulativsammensætning” i de skandinaviske orddannelsesbeskrivelser som jeg har undersøgt. Artiklen er opdelt i tre hovedafsnit. Det første diskuterer de substantiviske sammensætninger og sammensætninger med proprier, fx *Slesvig-Holsten*, det andet de adjektiviske sammensætninger og det sidste selve termen ”dvandvasammensætning”.

2. Sammensætninger af typen *Slesvig-Holsten* og typen *digterpræst*

De fleste af de nævnte skandinaviske beskrivelser medtager eksempler på sammensætninger med propier, fx *Slesvig-Holsten*, *Lolland-Falster* og på sammensætninger med appellativer. Denne sidstnævnte gruppe omfatter dels personbetegnelser som *prinsgemal*, *drengepejder* og *pigepræst*, dels betegnelser for ting, fx *køkken-alrum*, *strømpebukser*. Mikkelsen 1894 og Aage Hansen nævner desuden sammensætninger som *mælkebrød* (Mikkelsen 1894:101), *mælkegrød*, *smørrebrød* og *hestevogn* (Aage Hansen 1967:307, 299), hvor sammensætningernes fuge-e antages at være opstået ved en svækkelse af *og*.

De fleste fremstillinger kommer ikke nærmere ind på sammensætningernes betydning bortset fra at det konstateres at de to led er semantisk ”ligestillede” (Hansen & Heltoft 2011.1:244), ”likvårde” (SAG:47), ”like vigtige” (Faarlund m.fl.:67), ”jämställda” (Söderberg 1968:22), ”sideordnede” (Mikkelsen 1894:101). Bauer (1978) (der bl.a. refererer til Otto Jespersen) påpeger en vigtig forskel. Typen *Lolland-Falster* (af Bauer kaldt ”dvandva compounds”) er en simpel sammenstilling af to elementer A+B, mens de fleste appellative sammensætninger (hos Bauer ”appositional compounds”) refererer til en og samme entitet og udtrykker at referenten på én gang er A og B. Sammensætninger som *mælkebrød* ’madret bestående af varm mælk med brødderter’ og *whisky-soda* udgør en undtagelse ved at være en sammenstilling der minder om *Lolland-Falster*-typen. Sagt på en anden måde: Forholdet mellem de to led i *whisky-soda* er det samme som forholdet mellem leddene i paratagmer som fx *gin og tonic* eller *rom og cola*. Det gælder også sammensætninger som *hestevogn* og *smørrebrød*, men dog kun etymologisk set. Synkront opfattes de som determinative sammensætninger (Diderichsen 1962:157). Bauer har senere påpeget (i Bauer 1991:30) at en appositionel sammensætning

som *maidservant* er hyponym både af *maid* og *servant*, mens en dvandvasammensætning ”is not hyponym of either element, but the elements name separate entities which combine to form the entity denoted by the compound”.

Norsk Referencegrammatik (Faarlund m.fl. 1997:67 f.) er inde på samme tanke, idet typen *Lolland-Falster* udskilles fra kategorien kopulative sammensætninger. ”I udkanten av denne gruppa ligger en rekke pseudosammensætninger” hedder det indledningsvis. De eksemplificerer pseudosammensætninger med bl.a. *marxismen-leninismen*, *Aurskog-Høland* og *Schleswig-Holstein* med forklaringen at disse ikke regnes for ”ekte sammensætninger, for de står på overgangen til fraser: *Aurskog-Høland* (= *Aurskog og Høland*)”. Dette synspunkt synes ikke at være almindeligt. Derimod er der mange der tvivler på at de to led nødvendigvis er ligestillede i de appellative sammensætninger. Aage Hansen bemærker således at ved ”personbetegnelser” kan det undertiden være vanskeligt at skelne ”dvandvasammensætningen” fra gruppen hvor første sammensætningsled ”svarer til et prædikativ (med eller uden *som*) eller et appositionelt led¹” og anfører *Professor-Politikeren* som eksempel med forklaringen ”dvs. en professor der er politiker” (Hansen 1967:306-307).

SAG går et skridt videre. Den præsenterer typen som en relations type under determinative sammensætninger, nemlig som sammensætninger med ”prædikativ relation” (SAG:45). SAG mener altså ikke som udgangspunkt at de to led er ligestillede, en *digterpræst* er ikke en person der er både digter og præst, en *digterpræst* er en præst som også er digter. I en note tilføjer de dog:

De sammansätningar där för- och efterled har en prædikativ relation til varandra uppfattas ibland inte som determinativa utan som additiva, dvs. de både semantiska predikaten som används för att karakterisera referenten antas att vara semantisk likvärd. Gränsen mellan prædikativa determinativa och additiva är vag.

Marchand (1960:23 f.) skelner tilsvarende mellem ”additive compounds” og ”appositional compounds”, men tilføjer også at ”the

¹ Aage Hansen (1967) henviser til gruppe c, sammensætninger der rummer en sammenligning, men det må være en fejl for gruppe b der er defineret som angivet.

line between additive and appositional compounds cannot always be clearly drawn” (Marchand 1960:24).

Hansen & Heltofts fremstilling (Hansen & Heltoft 2011.1:244) er kort og kommer ikke ind på afgrænsningsproblemer. Der anføres fire eksempler hvoraf ingen er personbetegnelser: *rød-hvid*, *dansk-norsk*, *køkken-alrum* og *marxismen-leninismen*, hvilket der næppe direkte kan udledes noget af eftersom omtalen kun fylder 10 linjer.

Lad os prøve at angribe problemet fra et andet hold, nemlig ledfølgen. Hvis de to led er ligestillede, kunne man måske forvente at der var en vis variation i ledfølgen. Kristen Møller, der var en af mine forgængere som redaktør på *Ømålsordbogen*, har i artiklen ”Konverterede sammensætninger” (Møller 1977) fremlagt og beskrevet en lang række eksempler på hvad han kalder dobbeltformer af sammensætninger med modsat ledstilling. De fleste eksempler er dog ikke relevante i vores sammenhæng, fordi de repræsenterer sammensætninger der ikke kandiderer til at være dvandvasammensætninger. Der er fx ordparret *skulderbred* vs. *bredskulderet* eller *posevimpel* vs. *vimpelpose* (begge ord for det der nu normalt hedder *vindpose*). Men der findes dog enkelte eksempler af interesse. Et af Møllers eksempler fra moderne dansk er *buksestrømper* vs. *strømpebukser* (Møller 1977:139). Denne type beklædningsgenstand kom til i 1950’erne. If. Nye Ord i Dansk er betegnelsen *buksestrømper* registreret første gang i 1955, *strømpebukser* i 1958, og begge fra amerikansk *pantyhose*. Det er sandsynligt at de to udtryk har konkurreret i begyndelsen, men nu er *strømpebukser* jo den dominerende betegnelse, og man kan knap nok tale om variation længere. Ved dialektale par som fx *kistebænk* over for *bænkekiste* (Møller 1997:117) er der heller ikke tale om egentlig variation mellem to synonymmer. *kistebænk* og *bænkekiste* er betegnelser for et møbel der kan bruges både som kiste og bænk, idet sædet kan lukkes op, og underdelen har form som en kasse. Dette nyttige møbel var almindeligt i den ældre tids bondestuer, men hed noget forskelligt i de forskellige egne: *kistebænk* var almindelig udbredt i den nordlige del af Sjælland og på Møn, mens *bænkekiste* var almindelig på Falster og Sydfyn (jf. *Ømålsordbogen*). De to ord er altså geografiske synonymmer, ikke synonymmer i samme sprogtilstand.

Alt i alt bekræfter Kristen Møllers undersøgelser det almindelige indtryk: ledfølgen ligger normalt fast.

Den åbenbart normalt faste ordstilling kunne tages som et argument for at *digterpræst* osv. ér determinative sammensætninger. Men argumentet svækkes dog af at der er tale om etablerede ord. Den faste ordstilling kunne hænge sammen med konventionaliseringen og måske være hjulpet på vej af rytmiske hensyn.

Jeg har ikke nogen generel løsning på problemet, men jeg mener at man i hvert fald kan sortere nogle af de eksempler fra der undertiden nævnes i litteraturen, nemlig sammensætninger hvor førsteledet betegner en persons køn. I de tilfælde er leddene næppe ligestillede. Altså ud med *pigepreest*, *drengespejder* og fra engelske kilder: *maidservant*, *boy-friend*, *she-goat*. Der er dog også tilfælde hvor det virker velmotiveret at opfatte de to led som sidestillede, og tilfælde der er tvetydige.

Inden vi vender tilbage til adjektivsammensætninger, vil jeg kort omtale en interessant, indholdsmæssig parallel som Jørgen Schack (1999) har beskrevet i artiklen ”Blandt sprogets Kimærer”.

For en del år siden var jeg på cykeltur på Djursland og undrede mig lidt over at jeg flere gange så rugmarker. Siden fandt jeg ud af at det ikke var rug der blev dyrket, men *rughvede* der er en krydsning mellem rug og hvede. Det latinske navn på krydsningen er *triticale*. *Triticale* er et eksempel på en blend. Det er konstrueret ved at kombinere første del af latin *triticum* ’hvede’ og sidste del af latin *secale* ’rug’, mens de to led jo indgår i intakt form i den danske dvandvasammensætning *rughvede*. Andre, mere velkendte eksempler på orddannelsestypen er *brunch* og *smog*. Blends er, som det ses, karakteriseret ved at to ikke-morfemiske orddelle kombineres så de udgør et ord. Andre eksempler fra Schacks artikel er *kvæble* ’krydsning mellem æble og kvæde’, *tomoffel* ’krydsning mellem tomat og kartoffel’ og engelske eksempler som *pomato*, *shoat* (af *sheep* + *goat*). I sådanne blends er, som Schack formulerer det, ”den indholdsmæssige relation ... udtrykt ikonisk ved en udtryksfusion” (Schack 1999:51). Ved at producere en blend undgår navngiveren dog ikke helt potentiel tvetydighed. Der findes nemlig også blends der indholdsmæssigt svarer til determinative

sammensætninger, fx *motel* (af *moter* + *hotel*) (Schack 1999:45-46). Desuden kan man ikke være sikker på at modtageren gennemskuer hvilken orddannelsesproces der ligger bag en blend, og forstår pointen. Nogle blends er næsten uigennemskuelige hvis ikke man kender ordets historie.

3. Adjektiviske sammensætninger

I modsætning til substantivsammensætningerne er der ikke nogen diskussion af de adjektiviske sammensætninger i mine skandinaviske kilder. I de fleste tilfælde er der kun en bemærkning om at de to led er semantisk ligestillede, ligeværdige, sideordnede osv. efterfulgt af nogle eksempler. Der kan desuden være anført modsætningspar som dem jeg indledte artiklen med, for at demonstrere forskellen mellem dvandvasammensætningen og determinative sammensætninger.

Aage Hansen har dog en uddybende forklaring. Efter at have slået fast at sammensætningerne danner en enhed fortsætter han: ”Et adjektiv som *døvstum* betegner altså ikke det samme som *døv* og *stum*, men den komplekse lidelse med de to faktorerers indbyrdes afhængighed” (Hansen 1967.2:457). Götzche 2014 er nået frem til et andet resultat ud fra hvad han kalder en mængdeteoretisk forståelsesramme. Hans konklusion er at ”**begrebet** ’døvstum’ repræsenterer foreningsmængden ’døvstum’ af de begreber der henviser til både de døve og de stumme og dem der er begge dele”, idet ”denotationen af *døv* er mængden af alle størrelser der prædikativt kan tilskrives egenskaben at være *døv*” og ”denotationen af *stum* er mængden af alle størrelser der prædikativt kan tilskrives egenskaben at være *stum*”. Ind til videre er jeg ikke blevet overbevist af argumentet. Det er uproblematisk for mig at *døv* repræsenterer mængden af døve og *stum* repræsenterer mængden af stumme, og at man kan operere med en foreningsmængde der omfatter døve og stumme og de der både er døve og stumme. Jeg mener derimod ikke det er den mængde *døvstum* betegner, men at *døvstum* må repræsentere fællesmængden af de begreber der henviser til døve personer og stumme. Jeg henholder mig ikke kun til min egen sprogforfølelse, men også til *Ordbog over det danske Sprog*, der definerer *døvstum* således: ”som hverken kan høre ell. tale; især: som p. gr. af medfødt døvhed ikke har lært at tale”, og anfører bl.a. følgende citat fra Grundtvigs *Bragesnak*:

Pluto er stokdøv, ja meer end det ... han er døvstum

Dette citat kan jeg ikke tolke på anden måde end at referenten har begge egenskaber på én gang. Pluto er både døv og stum i modsætning til en der kun er døv. *Døvstum* svarer altså i den forstand til substantiviske sammensætninger der angiver at referenten på én gang er x og y. Andre gængse eksempler er fx *sursød* (om sovs), *bittersød* og som allerede nævnt farveadjektiver som *rødavid* eller (i svensk) *blågul*. Dannelser som *syntaktisk-semantisk* (analyse) eller *positivistisk-eksperimentalt* (grundlag) er ret almindelige og upåfaldende i fagsprog. Det sidstnævnte eksempel er fra Aage Hansen 1967:457, der også har andre eksempler af denne type. Også de dialektale sammensætninger der betegner lød og aftegninger hos husdyr, hører med til denne gruppe.

sortstjernet er afhjemlet i Vendsyssel og Midtøstjylland, men dannelser af denne type er optegnet i hele Danmark, både i Jylland, på Øerne og Bornholm. Af andre eksempler kan nævnes *rødblisset*, *sorthjelmet* og *sortrygget*. Med få undtagelser er førsteledet *rød-* eller *sort-*, men der er dog også enkelte eksempler, især brugt om hest, med *grå-* eller *brun-* som førsteled. Jeg kunne i sin tid registrere 28 sikre sammensætninger af denne type i dialektarkivernes samlinger. Udbredelsen er lidt ujævn. På Øerne er typen især optegnet på Sjælland, og inden for det jyske områder er der påfaldende få belæg fra den sydligste del af Jylland (jf. Gudiksen 1996). Man må altid indkalkulere optegnelsesmæssige tilfældigheder når man har at gøre med dialektarkivernes materiale, men skævheden i udbredelsesmønsteret er formentlig ikke kun betinget af optegnelsesmæssige forhold, men også af indførelsen af rød, dansk malkerace der normalt ikke har aftegn i modsætning til de gamle landracer der havde et væld af aftegn. Den sydøstlige del af Jylland og Fyn var foregangsområder inden for kvægavl, og allerede i 1840'erne eksperimenterede man med forædling af rødt angelkvæg. Typen tabte derfor tidligt relevans i disse områder mens betegnelserne på Sjælland, hvor man længere holdt fast i de gamle landracer, antagelig har været i brug højere op i tiden, og derfor bedre husket da den systematiske indsamling af ordforrådet blev indledt i 1920'erne (jf. Gudiksen & Hovmark 2009).

Også sammensætninger med ”etniske” adjektiver kan have betydningen ’på én gang x og y’ som de følgende citater viser:

Ludvig Holberg ... var en epokegørende norsk-dansk forfatter.
(Wikipedia, via Google)

Sammen med den ny færge kommer nye færgelejer og nye terminaler. Alt drives i et fælles dansk-svensk selskab ScandLines.

Men de kan også have andre betydninger. Sammensætninger med nationalitetsbetegnelser forekommer ofte sammen med betegnelse der implicerer interaktion eller forbindelse med flere parter, fx krig, grænse, forhandling (Marchand 1960:49): *den dansk-tyske grænse, den fransk-tyske krig*. De kan i reglen parafraseres med et *mellem*. Derimod svarer betydningen i det følgende hypotagme med ordet *område* som kerneled til en sammensætning *Fyn-Jylland*.

Det jysk-fynske område har ikke opgivet at få udflyttet hundredvis af statslige arbejdspladser fra København til de større byer i det vestlige Danmark (DR-nyheder, via Google).

En type der ofte anføres som eksempel er endelig hypotagmer med *ordbog* eller lignende som kerneled: *dansk-svensk ordbog*.

3. Termen *dvandvasammensætning*

I denne artikel har jeg beskæftiget mig med nogle typer sammen-sætninger der er beskrevet samlet under samme overskrift i orddannelseslitteraturen. Det der er fællestrækket, er at første- og andetledet er sideordnede. Ikke alle typer sammensætninger er dog medtaget alle steder; især diskuteres om det de to led i substantivsammensætninger virkelig er sideordnede eller om der foreligger almindelige sammensætninger hvor andetledet er kernen. Som nævnt er terminologien varierende. I dansk tradition er der en vis tradition for *dvandvasammensætning* (jf. Hansen 1967, Hansen & Heltoft 2011², Kousgaard Sørensen 1963, Møller 1977),

² Hansen & Heltoft 2011 dog med *kompositum* som andetled.

i svensk derimod dominerer termen ”kopulativ sammensætning” (jf. Malmgren 1994, Söderberg 1968, Teleman 1970, Thorell 1981). *Norsk Referencegrammatikk* (Faarlund m.fl. 1997) anvender ligeledes kopulativ sammensætning som hovedterm, men nævner også *dvandvasammensætning*, og SAG har termen *additiv sammensætning* (SAG:47). Jeg selv har hidtil brugt termen ”*dvandvasammensætning*”, dels fordi der som sagt er en vis tradition for det i dansk, dels fordi jeg synes det var morsomt at videreføre en gammel term, der går tilbage til sanskrit. Det er jeg ved at vænne mig af med efter jeg har opdaget at *dvandvasammensætningen* i sanskrit og nyere, asiatiske sprog adskiller sig fra de vestlige eksempler. Det fremgår af Bauer 2008, der simpelthen har titlen *Dvandva*. De asiatiske sammensætninger minder dog noget om typen *Lolland-Falster*, og især sammensætninger som *mælkebrød*. Der er nemlig tale om to individuelle størrelser der indgår i en sammenstilling. Sammensatte slægtsbetegnelser er almindelige. Bauer (2008:7) anfører eksempler fra en række sprog bl.a. sanskrit, punjabi, khmer, thai, tamil, mandarin, fx *iyu-?abu* ”mother father” (fra hunzib) og *åtå ånå* ”father mother” (fra usbekisk). Sammensætninger af denne type synes at kunne bruges som et overbegreb: ”In each of these cases it seems that the two related people are seen both as individuals and as a unit. For example, most of the mother-father combinations are the normal words for parents” (Bauer 2008:7). Også mange andre typer af substantiver kan forekomme, og det ser ud til sammensætningen ofte betegner et hypernym, mens de to led er cohyponymer, fx *bas-car* ”bus-car” ’vehicles’ (fra punjabi) eller *bàn-gh’é* ”table chair” ’furniture’ (fra vietnamsisk) (Bauer 2008:9). Det fremgår dog ikke altid helt klart af kilderne, tilføjer Bauer (2008), om sammensætningerne har en sådan betydning, om fx sanskritordet *ajaváyah* ”sheep goats” fungerer som et egentlig hypernym. Men vi er i hvert fald langt fra den *shoat* dannet af *sheep* + *goat* vi mødte under omtalen af blends (i slutningen af afsnit 1) – både morfologisk og semantisk. Bauer (2008:5) kategoriserer *Lolland-Falster*-typen som *dvandva*. Det er ikke helt uproblematisk. Der er ganske vist lighed med de ”asiatiske” *dvandvasammensætninger*, men også den væsentlige forskel at *Lolland-Falster*-sammensætningerne er *proprier*.

Tilbage bliver så kun de få sammensætninger af typen *mælkebrød* og *whisky-soda*. Dem virker det mere velmotiveret at kategorisere som dvandva, selv om de fleste adskiller sig noget fra det der ud fra Bauer eksempler synes at være den typiske dvandvasammensætning. De enkelte elementer er i flere tilfælde, fx *mælk* og *brød* i *mælkebrød*, ikke så nærtstående semantiske set som elementerne i de ”asiatiske” dvandva synes at være. Desuden er de danske eksempler næsten alle leksikaliserede ord. På den anden side har vi brug for at kunne skelne mellem hhv. sammensætninger af typen *mælkebrød* og af typen *køkken-alrum*, så måske er det alligevel forhastet at kassere dvandvasammensætning som term inden for dansk orddannelseslære.

Litteratur

- Bauer, Laurie (1978) *The Grammar of Nominal Compounding with special reference to Danish, English and French*. Odense: Odense University Press.
- Bauer, Laurie (1991) *English Word-formation*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Diderichsen, Paul (1946/1962) *Elementær Dansk Grammatik* 3.udg. København: Gyldendal.
- Fleischer, Wolfgang (1982) *Wordbildung der deutschen Gegenwartssprache*. 4. udg. Tübingen: Niemeyer.
- Faarlund, Jan Terje, Svein Lie & Kjell Ivar Vannebo (1997) *Norsk Referencegrammatikk*. Oslo: Universitetsforlaget.
- Gudiksen, Asgerd (1996) Om rødblisede heste og sortstjernede køer. En studie i orddannelse. Bent Jul Nielsen & Inge Lise Pedersen (red.). *Studier i talesprogsvariation og sprogkontakt*. København: Hans Reitzels Forlag:99-110.
- Gudiksen, Asgerd & Henrik Hovmark (2009) Måske husker De noget alle andre har glemt. Asgerd Gudiksen, Henrik Hovmark, Pia Quist, Jann Scheuer, Iben Stampe Sletten (red.) *Dialektforskning i 100 år*. København: Museum Tusulanum:13-64.
- Götzche, Hans (2014) Nogle problemer i forbindelse med analyse af visse fænomener i dansk orddannelse. Margrethe Heidemann Andersen, Pia Jarvad & Jørgen Nørby Jørgensen (red.) *Neologismer: Dansk Sprognævns 2. seminar om nye ord*. København: Dansk Sprognævn:145-164.

- Hansen, Erik & Lars Heltoft (2011) *Grammatik over det Danske Sprog* 1-3. København: Det Danske Sprog- og Litteraturselskab.
- Hansen, Aage (1967) *Moderne Dansk* 1-3. København: Det Danske Sprog- og Litteraturselskab/ Grafisk Forlag.
- KorpusDK. <https://ordnet.dk/korpusdk>. [besøgt januar 2019].
- Kousgaard Sørensen, John (1963) Husdyrenes farvebetegnelser. En studie i tingbøgernes ordforråd. *Bol og By* 4 (1. rk.):61-75.
- Malmgren, Sven Göran (1994) *Svensk lexikologi. Ord, ordbildning och orddatabaser*. Lund: Studentlitteratur.
- Marchand, Hans (1960) *The Categories and Types of Present-Day English Word-Formation. A Synchronic-Diachronic Approach*. Wiesbaden: Otto Harrassowitz.
- Mikkelsen, Kr. (1894) *Dansk Sproglære med sproghistoriske Tillæg*. København: Lehmann & Stages Forlag.
- Møller, Kristen (1977) Konverterede sammensætninger. *Dialektstudier* 4.1. København: Universitets-Jubilæets danske Samfund/ Akademisk Forlag:110-160.
- Nye Ord i Dansk. <https://dsn.dk/noid>.
- Ordbog over det danske Sprog. <https://ordnet.dk/ods>.
- Retskrivningsordbogen (1986) Dansk Sprognævn (udg.) København: Gyldendal.
- SAG = Teleman, Ulf, Staffan Hellberg, Erik Andersson (1999) *Svenska Akademiens grammatik* 1-3. Stockholm: Norstedts Ordbok.
- Schack, Jørgen (1999) Blandt Sprogets Kimærer. *Danske Studier* 1999:37-52.
- Söderberg, Ragnhild (1968) *Svensk Ordbildning*. (Skrifter utgivna av Nämnden för svensk språkvård. 34). Stockholm: Nämnden för svensk språkvård.
- Teleman, Ulf (1970) *Om svenska ord*. Lund: Gleerups.
- Thorell, Olof (1981) *Svensk ordbildningslära*. Stockholm: Esselte Studium.
- Ømålsordbogen. *En sproglig-saglig ordbog over dialekterne på Sjælland, Lolland-Falster, Fyn og omliggende øer* (1991-). København: Universitets-Jubilæets danske Samfund/ Syddansk Universitetsforlag.